

ni i njegovih implikacija po društveno ustrojstvo te bivše jugoslavenske republike, sada međunarodno priznate države. Autor temeljito i analitički precizno definira pojave i procese koji se tiču Bosne, nacionalizma i rata. Pritom je u polemici s proizvođačima lažne svijesti, bilo da se radi o medijskim ili intelektualnim izvorima. Njegova analiza demistificira bosansko krvoproliće, svodeći ga na težnju podjele i komadanja Bosne (tu je prije svega riječ o Srbima i različitim srpskim/srbijanskim političkim i vojnim snagama), izbjegavajući pritom »neutralna« određena rata u Bosni kao građanskoga ili etničkoga. Autor uvodi u diskurzivnu analitiku i pojam sociocid, koji ne smjera samo na uništenje jedne skupine, već cjelokupnoga bosanskog društva. Utoliko, možemo na kraju ustvrditi da ova knjiga olakšava razumijevanje ratnih sukoba, tako što demaskira ratne ciljeve i svodi ih s razine općenitosti, banalnosti i mistike na političkointeresnu dimenziju i puko komadanje tuđeg teritorija. Knjiga je to koja provocira sociologiju i sociologe i iznova propituje smisao njihova djelovanja u spektru znanosti i znanstvenika, s namjerom prevrednovanja nekih pojmova, paradigmi i teorija.

Dragutin Babić

*Institut za migracije i narodnosti,
Zagreb*

Lovorka Čoralić

Venecija – kraljica mora s lagunarnih sprudova

Samobor: Meridijani, 2004, 172 str.

Ova knjiga, kao jasno i sažeto pisano djelo, konceptijski predstavlja malu sintezu povijesti i kulture Mletačke Republike i skreće pozornost na jedan kuriozitet koji na prvi pogled nije tako očigledan. Naime, usprkos činjenici da Venecija s današnjeg aspekta predstavlja jedno od najdojmljivijih i najučesta-

lijih turističkih odredišta u našem najbližem susjedstvu, a u povijesnoj je perspektivi bila još važnija varijabla, koja je u višestoljetnim prožimanjima s hrvatskom obalom oblikovala i našu prošlost, cjelovite sinteze povijesti Venecije na hrvatskom jeziku do sada nije bilo ili je pak bila uključena u povijest Italije. Tim je važniji ovaj rad domaće autorice, koji povijesti i kulturi te svojedobno velesile Sredozemlja pristupa kroz specifičnu prizmu uzajamnosti i višeslojnosti različitih odnosa s današnjim hrvatskim obalnim prostorom. Naime, iako je općepoznato da je Mletačka Republika u doba svoga pomorskog procvata u srednjem i ranom novom vijeku predstavljala jednu od najmoćnijih i najutjecajnijih europskih pomorskih zemalja, često se zaboravlja da je *Kraljica mora* u dugom razdoblju svog povijesnog trajanja u svom sastavu objedinjavala i hrvatske krajeve od Istre do Boke kotorske. Taj kompleksni i obostrani odnos s našom obalom i prepletanje kulturnih utjecaja vidljivi su još i danas, posebno u hrvatskom priobalju i na otocima. Stoga su upravo mletačka moć i interesi znatno oblikovali razvoj naše obale u povijesnoj perspektivi, u političkom, ekonomskom, demografskom, kulturnom i mnogobrojnim drugim aspektima. U prožimanju utjecaja mletačke državne vlasti, gospodarskog sustava i kulturnih procesa bitno je oblikovan naš današnji nacionalni prostor, ali se pritom mogu iščitati i hrvatski prinosi povijesnom, gospodarskom, demografskom i kulturnom razvoju Venecije.

Dosadašnje je znanstvene separate, studije, rasprave, kao i popularne i beletrističke članke različite vrijednosti ova knjiga upotpunila faktografskim i analitičkim sadržajem, koji omogućuje svakako obuhvatniji pregled povijesti *Serenissime*, odnosno države i grada Svetog Marka. Ispitivanje uzajamnosti dugotrajnih mletačko-hrvatskih odnosa upravo je ona kvaliteta koju dosadašnje sinteze mletačke povijesti nisu imale, što je i razumljivo s obzirom na njihove autore, a istodobno najviše koristi upravo hrvatskoj historiografskoj

i općenito kulturnoj sceni. Za analitičare povijesti iseljavanja i organiziranja Hrvata u iseljeništvu, značajni su segmenti rada koji govore o smjerovima i procesima iseljavanja Dalmatinaca u *Grad na lagunama*, koji su u nje ga odlazili u potrazi za obrazovanjem, poslom, boljim državnim standardom, medicinskom skrbi, azilom i sl.

Privedra je Republika predstavljena u različitim fazama svoga postojanja, od najranije zabilježenih povijesnih izvora, preko objedinjavanja razjedinjenih sprudova lagune, stvaranja moćne velesile, do »zlatnih vjekova« gospodarenja Jadranom i Sredozemljem, vrhunaca gospodarskih, političkih, kulturnih i umjetničkih dosega, pa sve do opadanja njene moći i konačne propasti. Širenje tog našeg bliskog susjeda bilo je potaknuto precizno uređenom državnom upravom i čvrstim temeljima jake gospodarske moći (trgovine i pomorstva), koja se oslanjala na jaku vojsku. Njome je dominirala nadaleko poznata mornarica i uređeni sustav vojnih utvrda u svim gradovima pod mletačkom vlašću.

Povijest kontinuiteta odnosno povijest procesa »dugoga trajanja« i povijesno zaokruženog cijelog ciklusa uspona, stagnacije i pada, odnosno polaganih promjena u strukturi samog ustroja tog velikog državnog aparata, bilo bi prezahtjevno pratiti u ovako sažetu pregledu, ali nijansirane razlike različite provenijencije koje su obilježavale pojedino razdoblje mletačke povijesti mogu se iščitati upravo iz strukture i funkcioniranja države kakva je u ovom pregledu prikazana.

Knjiga se strukturno sastoji od pregleda sadržaja, napomena autorice, osam kronološki poredanih poglavlja, zaključka te kronološkog pregleda mletačkih duždeva s godinama njihova obnašanja te dužnosti. Specifičnost rada predstavlja i veliki izbor iz hrvatske i svjetske znanstvene literature o povijesti Mletačke Republike, uključujući i njene kompleksne i složene odnose s istočnom obalom Jadrana. Ovo je djelo, tiskano u već prepoznatljivom, bogato opremljenom izdanju naklad-

ničke kuće Meridijani, opremljeno mnogobrojnim ilustracijama u boji, popraćeno zasebnim tekstovima, različitim fotografijama, primjerice veduta grada ili važnih umjetničkih spomenika, potom nadopunjeno s deset kartografskih prikaza, kao i više grafičkih prikaza statističkih odnosa.

Kao što je i sama autorica naglasila u uvodnom dijelu, knjiga predstavlja pogled na Mletke sa specifičnog hrvatskog stajališta, s obzirom da je i dio hrvatskog prostora predstavljao važan posjed *Privedre Republike Sv. Marka*, kao dio prekojadranskih pomorskih stečevina (*Stato da Mar*). Pritom je posebno važno da se u ovom slučaju doista radi o dobrom poznavatelju arhivske građe ali i faktografije cijelog istočnojadranskog povijesnog prostora, o čemu je autorica već posvjedočila svojim mnogobrojnim radovima upravo na te teme. Na potrebu za preispitivanjem prošlosti i ustroja Venecije kao susjedne sredozemne velesile svakako utječe i postojanje stalnih i jakih komunikacija i migracija, odnosno razmjene ljudi i ideja između dviju jadranskih obala. To potvrđuje i višestoljetno postojanje hrvatske iseljeničke zajednice u Mlecima, kao i djelovanje mnogih Mlečana u istočnojadranskim gradovima, a upravo su oni »ključ razumijevanja« hrvatske i mletačke uzajamnosti u prošlosti.

Prvo se poglavlje bavi analizom najstarijeg doba, od izrastanja grada iz lagunarnog pijeska pod bizantskim okriljem u 5. stoljeću, do organiziranja vojničkog dukata, izrastanja na temeljima trgovačko-vojne ekspanzije i balansiraju na tankoj granici interesnih sfera Bizanta i papinsko-franačke Europe. Već tada to područje naseljavaju prvi hrvatski pomorci i brodograditelji, ali se usporedo, uz produktivno-simbiotsku, očituje i destruktivna strana dugotrajnih odnosa u prvim neretvansko-mletačkim pomorskim bojama i ostalim društveno-ekonomskim sukobima s istočnojadranskim vladarima i stanovništvom.

Problematiziranje uspona Mletaka i ovladavanja Jadranom čini okosnicu drugog poglavlja. Prenosjenje relikvija Sv. Marka iz Alek-

sandrije u 9. stoljeću obilježilo je konačno ujedinjenje lagune. Osim trgovine, drugi jaki oslonac u izgradnji moćne sile bio je arsenal, koji je osigurao premoć na moru, a gradnja, opremanje i naoružavanje brodova za rat i trgovinu omogućili su i sudjelovanje u križarskim ratovima.

Sljedeće je poglavlje usmjereno na zlatno doba *Serenissime* između 13. i 15. stoljeća. Trgovačka i osvajачka ekspanzija omogućene su jačanjem i funkcioniranjem državnog aparata. U takvim uvjetima sigurnosti i na lagunama se grade rezidencijalni, vjerski, upravni i stambeni kompleksi. U tom razdoblju pod formalnu vlast Venecije prodajom dolazi i znatan dio srednjojadranske istočne obale i otoka. Narednih 50 godina posjed im se širi od Krka na sjeveru do Ulcinja na jugu. Autorica apostrofira podjelu mletačke prekomorske stečevine (*Stato da Mar*) zbog organizacije uprave na Mletačku Istru (zapad poluotoka i unutrašnjost do Plomina), Mletačku Dalmaciju (od Krka do Korčule) i Mletačku Albaniju (od Boke kotorske do albanske Valone). Taj je prostor civilno i vojno organiziran te gospodarski centraliziran trgovačko-fiskalnom politikom. Pa iako monopol puni riznice »Grada na lagunama«, mletačko-turski ratovi na prijelazu u 16. stoljeće najavljuju i početak opadanja moći Republike. No, nasuprot gospodarskom cvatu, autorica sugerira da odjeci humanizma u Veneciji kasne u odnosu prema firentinskim standardima, s jedne strane zbog svojevrstne izolacije od strujanja sa zapada, a s druge zbog utjecaja »bizantinizma« (str. 72).

U četvrtom poglavlju sažeta je bit organizacije državnog ustroja (dužd, vijeća, savjetnici, magistrature) i njegove važnosti u gospodarskom i političkom funkcioniranju velike države. Posebnost predstavlja detaljnija analiza ustroja i predstavnika mletačke državne uprave na istočnoj jadranskoj obali.

Urbanistički razvoj središte je interesa u petom poglavlju. Tako rad predstavlja i vrijedan doprinos povijesti urbanizma i arhitekture s obzirom na poglavlje posvećeno pros-

tornom, ali i funkcionalnom razvoju grada i njegovih četvrti, posebno s aspekta kozmopolitizma grada i njegove multikulturalnosti. I dok korelira izgled, ustroj i značaj predjela, župa, odnosno četvrti u odnosu na glavnu razdjelnicu odnosno kanal Grande, autorica u prostorni kontekst istočnih predjela (*Castello*) smješta i djelovanje hrvatske iseljeničke zajednice. Već toponim za najpogodniju obalu u gradu (*Riva degli Schiavoni*) naglašava važnost Hrvata u povijesti toga grada, s obzirom da je »*Riva od Harvatou*« istodobno bila i mjesto prvog doticanja hrvatskih iseljenika i Republike. U gradskoj arhitekturi, posebno njezinu sakralnom tkivu, velik broj zdanja nosi tragove hrvatskih umjetnika ili donatora, poput Nekićevih orgulja te mnogobrojnih zadržbina i ostavština hrvatskih iseljenika. Tu se nalaze i središta vjerskog života Hrvata u Veneciji, poput župe i crkve *S. Martino*, prostori školovanja franjevac s hrvatske obale poput samostana *S. Francesco della Vigna*, ili grobnice važnih i istaknutih hrvatskih doseljenika i zaslužnika kao što je bila crkva *Sv. Maria Formosa*.

Upravo je u šestom poglavlju, simbolična naslova »Grad koji se nazivao Babilonijom« elaborirana multikulturalnost grada, prije svega kroz brojnost i važnost stranih etničkih zajednica (premda nije jasno zašto ih autorica naziva nacionalnima, str. 116) poput Grka, najbrojnijih Židova, Albanaca, Armenaca, te dakako Hrvata. Široki su vidici gradskoj vlasti omogućavali da akceptiraju kulturni i ekonomski dobitak koje joj te zajednice donose, pa je stoga grad odisao tolerancijom. *Serenissima* je upravo zbog svoje deklarirane ali i praktične otvorenosti, odnosno takvog imidža koji je o sebi stvorila, postala stjecištem trgovine i koncentracije kapitala.

Iseljavanje s istočnog Jadrana u Mletke osciliralo je, do 15. stoljeća iseljenika je bilo malo, da bi u drugoj polovini stoljeća njihov broj dosegnuo vrhunac, a već krajem 16. stoljeća ponovno počeo opadati. Demografski važna odlika tog stanovništva bila je njegova

relativno brza asimilacija, a u cijelosti se venetiziraju već u trećem ili četvrtom naraštaju (str. 121). S druge strane, svijest o etničkoj pripadnosti najizrazitije se sačuvala u onih koji stižu u najvećem broju pa su i jače povezani, a kasnije ta homogenost zajednice slabi. Čak 46% svih iseljenika s istočnojadranske obale potjecalo je iz Mletačke Dalmacije, pa su za rasvjetljavanje različitih fenomena iseljeničkih zajednica posebno važni komparativni grafikoni različite distribucije iseljenika prema podrijetlu (regijama odnosno gradovima), strukturi zanimanja i predjelu naseljavanja i prebivanja, koje nalazimo na 124. stranici. Velik je prostor posvećen i radu *bratovštine Sv. Jurja i Tripuna*, koja djeluje od 1451. godine. Temeljila se na imovini stečenoj oporučnim darovima, kapitalu i nekretninama, a u 19. je stoljeću opstala pod imenom *Scuola Dalmata*. I kroz njen su rad Hrvati pridonosili mletačkoj kulturi, umjetnosti i znanosti, ali ih je ona i okupljala te im pomagala rekonstruirati identitet i očuvati domovinsku svijest. I središnje je sveučilište u Padovi bilo od 13. stoljeća iznimno važno mjesto okupljanja i obrazovanja nove intelektualne elite. Čak su i same dalmatinske komune podupirale odlazak svojih studenata na školovanje, ne bi li se vratili kao obrazovani i stručni liječnici, suci, agronomi, činovnici i mnogi drugi njima potrebni stručnjaci. S obzirom da je sveučilište bilo ustrojeno prema etničkim skupinama, dio je Hrvata bio uključen i u profesorski odnosno rektorski zbor.

Sedimim poglavljem autorica nas uvodi u doba polaganog klonuća Mletaka u 16. i 17. stoljeću. Obilježili su ga mnogobrojni ratni sukobi, koalicijski rat na talijanskom prostoru, sukob s Papom, uskočki ratovi, pražnjenje riznice, kuge i nove bitke s Osmanlijama. Krajem 16. stoljeća *Privedra* gubi položaj vodeće sredozemne sile zbog francuske, engleske i nizozemske ekspanzije. Potkraj 17. stoljeća slabi i trgovačka flota, što dovodi do dodatne stagnacije gospodarstva, a nameće se i pitanje kakvu je ulogu u svemu imala demografska stag-

nacija, do koje je došlo dijelom i zbog smanjena useljavanja. Usprkos tome, mletački patriciji iskorištavaju privilegije gospodarskog monopola i razvijaju jaku specijaliziranu proizvodnju nakita, stakla i oružja, te brodogradnje i tiskarstva, što im još neko vrijeme omogućuje raskošan život. Kao primjer sprege bogatstva i visoke kulture može poslužiti i predbarokno slikarsko čudo majstora Tintoretta, kao i očuvanje visoke kulturne produkcije i sveopćeg luksuza u životu patricija.

Konačna stagnacija i krah *Serenissime* izloženi su u osmom poglavlju. Posljednji ratovi s Osmanlijama dodatno slabe sve grane gospodarstva iscrpljene Venecije. Upravo su dekadencija i neosvješćavanje problema kod mletačkog patricijata rezultirali Napoleonovim osvajanjem, koje je tu dugovječnu Republiku potpuno skinulo sa svjetske pozornice kao samostalnu silu i pretvorilo je tek u sastavni dio Italije.

Autorica i sama u uvodnim napomenama definira svoj cilj kao pokušaj da na hrvatskom jeziku hrvatski autor domaćem čitatelju ponudi sažet faktografski, društveni, ekonomski i kulturni pregled povijesti *Serenissime*, uključujući i bogatstvo njezina povijesnog nazivlja. S obzirom da su opseg rada i njegov cilj drugačiji od kapitalnih radova svjetskih stručnjaka u poznavanju povijesti i ustroja Venecije, ova je knjiga vrlo pristupačna prosječno obrazovanom čitatelju, ali može poslužiti i kao koristan priručnik stručnjacima. S druge strane valja biti svjestan formata i forme ovog rada, te stoga i izostavljanja specifičnih problemskih analiza složenih odnosa *Serenissime* s hrvatskom zajednicom i istočnom obalom Jadrana, kao i složenih međuodnosa u samom »Gradu na lagunama«, kao što je primjerice premještanje samog sveučilišta kao središta koncentracije progresivnih pa onda i potencijalno revolucionarnih ideja izvan samoga grada.

Pogotovo najnovije doba sjedinjene Europe bez granica ukazuje na važnost postojanja kontinuiteta i trajne, iako različite kvalitete bliskih veza dvaju jadranskih naroda. Upravo

zato hrvatski istraživač u proučavanju te povijesti ima i dodatnu odgovornost, jer je mletačka povijest dio povijesti hrvatskoga naroda, koju autorica jednostavno, a opet iznimno složeno definira kao uzajamnost s teško naslutivim granicama (str. 161).

Ovaj rad svjedoči o postojanju, i stoga potiče i nove istraživače na interdisciplinarna pretraživanja, tisuća kilometara sačuvane arhivske građe mletačkih arhiva. Oni sadrže podatke u rasponu od onih o političko-upravnom ustroju, konfesionalnoj praksi, ekonomskoj problematiki i važnim povijesnim osobama iz mletačke prošlosti, do onih o svakodnevicu običnog čovjeka, ali i kulturi, umjetnosti, sjaju i raskoši nekadašnje velesile. Upravo je taj dio posebno zanimljiv s aspekta interesa hrvatskih istraživača migracija i hrvatskih zajednica, jer je hrvatska etnička zajednica u Veneciji predstavljala znatnu kulturnu, ali i ekonomsku te populacijsku snagu. Stoga u tom smislu ona predstavlja relevantnu povijesnu komparativnu jedinicu funkcioniranja i organiziranja hrvatskih iseljeničkih zajednica.

Bogatstvo znanstvenoga iskustva i istraživačkoga arhivskog rada autorice i znanstveni autoritet recenzenata (Franjo Šanjek i Slaven Bertoša) govore u prilog uravnoteženosti knjige i njezine utemeljenosti na izvorima, a jednostavan i pristupačan stil omogućuje i njenu nastavnu primjenu. Relativno samostalna poglavlja moguće je pretraživati ovisno o interesu. Ukupno gledajući, ovaj rad zbog svojih svježih hipoteza i jasnoće stila te estetske dojmljivosti postaje i zanimljivo štivo širokom čitateljskom krugu svih onih koji se poviješću, a posebno poviješću Mletačke Republike, na bilo koji način bave.

Dubravka Mlinarić

*Institut za migracije i narodnosti,
Zagreb*

Duško Dean

O ljudima moga otoka

Zagreb: Institut za migracije i narodnosti,
2004, 308 str.

Knjiga Duška Deana rezultat je dugogodišnjeg autorova rada na sakupljanju građe o otoku Zlarinu, njegovim stanovnicima i iseljanim Zlarinjanima koji su »trbuhom za kruhom« odlazili s otoka i naseljavali mnoge zemlje na različitim kontinentima. Pisanje i prikupljanje građe trajalo je punih dvadeset godina, a od završavanja rukopisa do objavljivanja knjige prošlo je još deset godina pa autor, na žalost, nije doživio njezino objavljivanje.

Zahvaljujući uredniku knjige Ivanu Lajiću koji je prepoznao vrijednost ovakve vrste istraživačkog rada, materijal koji je autor prikupio u obliku nesistematizirane građe uređen je i razvrstan te je 2004. objavljen kao zanimljiva knjiga koju je izdao Institut za migracije i narodnosti. Autorova kći Živana Dean Sokrač i bliska prijateljica Marina Viculin zahvalne su Ivanu Lajiću što je pomogao u realizaciji i objavljivanju knjige, a to je ujedno bila najveća želja Duška Deana. Također zahvaljuju i Davoru Adumu na fotografijama njegova oca, prvoga zlarinskog fotoamatera, notara Mate Aduma čije su fotografije s kraja 19. i početka 20. stoljeća prvi put objavljene u ovoj knjizi.

Ivan Lajić u predgovoru kaže da je rad zaslužio objavljivanje iz više razloga: »1) ovakve knjige daju izuzetnu građu za daljnja istraživanja ne samo otoka Zlarina, već i šireg dalmatinskog ili jadranskog otočnog područja. 2) knjiga nije imala neki specijalistički cilj, premda su poglavlja definirana kao da je osnovni zadatak objasniti povijesne i suvremene značajke migracije. 3) knjige takvog karaktera odišu ljubavlju prema zavičaju iz koga je autor potekao. Ta se emocionalna dimenzija pojačava ukoliko je autor istrgnut iz tog prostora pa s njime korespondira kao sa živim, dragim bićem« (str. 9).